BIERNACZKY SZILÁRD

A Szungyata eposz bűvkörében
Jan Jansen professzor munkásságáról

Jan Jansen professzorra (1962), holland „mande-kutató”-ra, különösen értékes eredményekkel szolgáló tevékenységére (életrajzát és publikációs jegyzékét lásd a *Magyar Afrika Tudástár* elektronikus könyvtárban) az afrikai hőseposz-szakirodalom gyűjtése közben figyeltem fel. Ugyanis pályafutása első jelentős szakaszában figyelme szinte kizárólag a manding-malinke Szungyata eposz problematikájára irányult, s bár menetközben vagy utóbb több más kapcsolódó témával is foglalkozni kezdett, az eposzi tematika és a mande kultúra továbbra is figyelme középpontjában maradt.

Művei jó része megtalálható az interneten, más részét éppen a szerző jóvoltából sikerült begyűjtenem. Áttekintését, feldolgozását megkezdve kellett ráébrednem, hogy véletlenszerűen keletkezett érdeklődésem telitalálatnak számított, mivel Jan Jansen munkássága számos vonatkozásban a korszerű folklorisztika, illetve a kulturális antropológia „valóban kulturális ága” követelményeinek felel meg (bár ő magát történésznek vallja), illetve az új utak keresése, új összefüggések feltárása jellemzi a tanulmányok és könyvek sorát. Igazolva láttam tehát, hogy miért éppen az ő munkásságát emeltem ki a Szungyata eposz, illetve általában a mande népek hagyományaira vonatkozó, napjainkra igencsak gazdaggá vált szakirodalomból, a számolatlanul sorjázó gyűjtések és elemzések halmazából.

A holland kutató pályafutása lényegében egy könyvvel kezdődik (*Siramuri Diabate et ses enfants, Une étude sur deux générions des griots malinke*, 1991, Utrecht, Netherlands – Bamako, ISOR – ISH, 147 pp.), amely griot-ok (azaz bárdok) két generációját (a Kela helységbeli női dicsérőénekest, Suramuri Diabatét és gyermekeit) mutatja be. Bővebb ismeretet nem tudunk adni e műről, mert példánnyal belőle nem rendelkezünk. Mindemellett a négy évvel később holland nyelven (*De Draaiende Put, een Studie naar de relatie tussen het Sunjata-epos en de samenleving in de Hant-Niger (Mali)*, 1995, Leiden, Research School, Centre of Non-Western Studies – CNWS, University of Leiden, xii + 276 pp.), majd jóval később franciául is (*Épopée, histoire, société, le cas de Soundjata. Mali et Guinee*, 2001, Paris, Karthala, 308 pp.) kiadott doktori disszertációja magyarázatul szolgálhat az első kötethez is. Ebben ugyanis a Szungyata eposz egyik alapvariánsát hosszú évszázadok óta őrző kela-i griot-ok (ejtsd: griók) története és működése tárul fel.

A könyv első fejezete a 9 hónapot kitevő Mali-beli terepmunka ismertetése. A második fejezet a helyi társadalom makro- és mikroszintű leírása, a gazdaság alapjaitól a település szerveződésén, a házhely kialakításán, a családi kapcsolatokon át egészen az egy apától, de különböző anyától született féltestvérek (*fadenya*) rivalizálásáig. A harmadik Kangaba történetét foglalja össze. Itt rajzolódik ki, ahogyan a kis hagyományos királyság lehanyatlását keresztezi a Diabate-család griot-vá emelkedése, illetve letelepedése Kelában (szinte ahogyan ezt a Frobenius által legyezett és invariánst képező *Gassire lantja* szoninke eposz sugallja). A negyedik a családnevek magyarázatát adja, illetve tárja fel azt, a mai helyzet hogyan képes szankcionálni (vagyis folyamatosan, lehetőleg változatlanul megőrizni) a Szungyata eposz egyik variánsát. Az ötödik a Szungyata-család genealógiáját mutatja be, és azzal a később szélesebben és többek által is kibontott témával foglalkozik, amely

szerint a királyi családokban a fiatalabb testvér volt a háború felelőse, és eme hatalom révén ő örökölte az idősebb testvér helyett legtöbbnyire a királyi trónt. A hatodik az eposzénekes Diabate család griot-it mutatja be. Míg az utolsó, hetedik a griot-vá (*griot, ejtsd: grió*) válás útját, az iskolázást írja le. Miközben egy sajátos folklorisztikai kérdőjelet is igyekszik feloldani: azt bizonyítani, hogy az ismert Mali tudós, Jansen-nek folyamatosan kutatási partnere, Seydou Camara állításával szemben nem létezik olyan írott kézirat, amely a memorizálás helyébe lépve biztosítaná a kela-i Szungyata eposz változat megőrzését. De Jansen nem hallgatja el azokat a generációs töréseket sem, ami miatt a szóbeli hagyomány napjainkban immár lényegében pusztulásra van ítélve.

A kötetet megelőző vagy követő kisebb írások, tanulmányok rendre a doktori disszertációban érintett vagy elemzett témákat dolgozzák fel, egészítik ki. Így Jansen dolgozataiban foglalkozik azzal, miként vélekednek Kela-ban a múltról, vagy hogy a fiatalabb testvér milyen szerepet játszik a rokonsági rendszerben és a helyi politikában. Eközben munkatársakkal összefogva kiadja az akkor etalonnak tartott bárd Szungyata változatát (Duintjer, Esger-rel és Tamboura, Boubacar-ral: *L'Épopée de Sunjara, d'aprés Lansine Diabate de Kela*, 1995, Leiden, Research School, CNWS, 221 pp., később hollandul, majd eredeti nyelven is megjelenik).

Majd egy újabb és amerikai kollégával közös dolgozatban (Austen, Ralph A.-val: History, Oral Transmission and Structure in Ibn Khaldun's Chronology of Mali Rulers, 1996, *History in Africa*, Vol. 23, pp. 17–28.) az egyik kulcskérdéssel, az Ibn Khaldun történelmi művében (*Kitab al-Ibar*, magyarul csak ennek igen terjedelmes bevezetője, az *Al-Muqaddima* jelent meg, *Bevezetés a történelembe*, Arabból ford. és kommentálta Simon Róbert, 1996, Budapest, Osiris, 635 o.) a fennmaradt manding királyi dinasztikus kronológia értelmezésének kérdésével igyekezik számot vetni (vonatkozó részt lásd: J. F. P. Hopkins and N. Levtzion: *Corpus of Early Arabic Sources for West African History*, Cambridge, Cambridge UP, 333–336. o.). Hiszen a modern történettudomány atyjaként is tisztelt arab tudós leírása többféle értelmezésre is lehetőséget ad. Jansen és amerikai szerzőtársa egyfajta ciklikus rendszert (Szungyata és leszármazottai, Szungyata testvére és leszármazottai, végül egy rabszolgából lett király után a harmadik rokonsági ág) próbálnak kirajzolni a Levtzion által felvázolt rokonsági elágazási tábla alapján (és ellenében) a minden bizonnyal egykori szóbeli forrásokból származó adatokból.

Majd a Jansen doktori disszertációjában felvetett és konferenciává szélesült téma (Jan Jansen – Clemens Zobel szerk: *The Younger Brother in Mande: Kinship and Politics in West Africa*, 1996, Leiden, Research School Centre of Norwestern Studies, 128 old.) a fiatalabb testvér problematikájának további vetületeit veti fel a tanulmánykötet bevezetőjében és az azt követő tanulmányban. A kötet bevezetőjében vázolja a családi/törzsi hierarchia szempontjából (bár már korábban Charles Bird and M. B. Kendall által felvetett) fontos és a sajátos, többnejűségen alapuló családszerkezetből fakadó jelenséget, amely a *badenya* (édes-testvérség), valamint a *fadenya* (féltestvérség, azonos apától, de különböző anyáktól született gyermekek között) megjelenésében érhető tetten összefüggésben a fiatalabb testvér szerepkörrel, és ez a sajátos rokonsági viszony akár magáig a Szungyatáig is visszavezethető.

A klasszikus stílust tovább éltető nagyszerű női griot, Siramuri Diabate halála okán tanulmányméretű írásban emlékezik, méltatva az orális énekes nagyszerű tudását (Elle connaît tout le Mande: A Tribute to the Griotte Siramori Diabate, 1996, *Research in African Literatures*, Vol. 27, No, 4, 180–197. o.).

De közben további elméleti írások is születnek: Egy dolgozata felveti: tovább él-e még a Mali birodalom a 19. században, amelynek 1500 és 1800 közé eső időszakáról lényegében csak a szóbeli források tudósítanak (The Representation of a Status in Mande:

Did the Mali Empire Still Exist in the 19th Century?, 1996, *History in Africa* Vol. 23, 87–109. o.). Azonban pl. az első Közép-Afrikába behatoló angol felfedező, Mungo Park 18–19. századfordulós tudósításaiból tudjuk, hogy az akkor is tekintélynek örvendő Kangaba (a helységben található a régóta, és talán az 1600-as évek közepe óta fennálló, nagy tisztelettel övezett Kamabolon, vagyis egy szentélyként tisztelt ház, amely az egykori nagy mande királyság, illetve a későbbi települési szintre szorítkozó, helyi törzsi királyságok hagyományőrzésének legfőbb színhelye, és mára magának a Mali államnak is egyfajta szimbolikus kifejeződése, az UNESCO világörökség része) élénk rabszolga-kereskedelmi piacot működtetett. És a kaotikusnak tűnő gyarmatosítás előtti, majd alatti évekből is helyi uralkodói dinasztiák listái (Kela, Kita, Narena, Nyagassola, Krina, Kulikoro stb., többnyire a fővárostól 80-100 km-re eső települések) maradtak fenn a szájhagyományban (és tudjuk pl., hogy Kangaba uralkodóinak, a magukat Szungyata leszármazottainak tekintő Keitáknak csak eléggé későn, vagyis 1909-ben kellett száműzetésbe menniük, őket a franciák egy másik település uralkodói, a Figuirák kasztjával helyettesítették, s csak a negyvenes években térhettek vissza falujukba).

Egy kisebb írásban (Politics and Political Discourse: Was Mande Already a Segmentary Society in the Middle Ages?, 1996, *History in Africa*, 23, pp. 121–128.) S. Bühnen német kutatóval vitatkozik, vajon milyen értelemben voltak a különféle településeken élő csoportok szegmentáris viszonyban egymással (lásd: ahol a népesség növekszik, a lakosság egy-egy csoportja kiválik, és új közösséget, illetve új települést hoz létre, a központ körül „szegmensek" keletkeznek), illetve hogy ezek egymás mellettiségben éltek-e vagy alárendeltségben. Másik munkájában (Beyond Ownership: on the Permission to perform the Sunjata Epic, *Mots Pluriels*, 1998, 8, October, 1–7. o.) a több helyen is (meg)őrzött Szungyata eposz variánsok és a Kamabolon szentélynél hétévente előadott mintaadó típus viszonyát elemzi. Ugyanakkor éppen az említett Seydou Camarával együttesen adja ki egy másik manding település, Narena keletkezésével kapcsolatos szóbeli hagyományokat (*La geste de Nankoman. Textes sur la fondation de Naréna (Mali)*, Leiden, University of Leiden, Research School CNWS, 135 o.) több oldalról megvilágítva a saját maga által és a munkatársakkal, kollégákkal együtt gyűjtött szövegeket.

A Kamabolon ünnepség (*Mansa Jigin* – a királyok gyülekezete vagy genealógiája), mint említettük, még Mali állam mai vezető politikusai számára is afféle államalapítási szent hagyományt képez. Tekintettel arra, hogy az ország számos etnikai csoportja Szungyata Keita királytól (kb. 1217 [egyes feltételezések szerint: 1190] – kb. 1255) és utódai mande birodalmától származtatja magát (Az „Oroszlány-királyt", *Mari-Gyata*-t „tekintik saját társadalmuk alapítójának"). Ezen az ünnepségen számos ceremoniális szöveg (imák, dicsérők, magasztaló énekek, megerősítést nyújtó himnikus felkiáltások stb.) mellett a következők hangzanak el: mindenekelőtt a mértékadónak tekintett és a *keletigui* (mester griot) által előadott Szungyata eposz variáns, másrészt a mandék mindmáig titokban tartott (bár végül is nem az 1997-es ünnepségen rögzített, hanem más, gyűjtési alkalmakkor Lansine Diabate által előadott, iszlám hatásokkal telített) eredetmítoszai, illetve a Keita királyok genealógiája (ez máig nincs írásba mentve!). Mégpedig a régi nyugat-afrikai kultúra kimagasló értékű és szerepű örökségét képezve. Olyan örökséget, amely nemcsak a Mali-beli mandék, hanem számos más szomszédos országban (Guinea, Gambia, Sierra Leone stb.) is élő rokon nyelvi-kulturális közösségek (bambara / bamana, maninka, gyula, szoninke, kuranko, kassonke, sőt a nem mande nyelvcsoportba tartozó wolof stb.) számára a történelmi identitástudat

alapjául szolgál. És így, mint egyfajta sajátos nemzeti jellegű, mindenki számára összetartozást sugalló, átélhető élményt is jelentő „ismeret", társadalomszervező szerepet játszik e népek életében.

Jansen professzor a Kamabolon ceremonia kérdését természetesen már említett doktori disszertációjában (1995), illetve a kela-i *keletigui*, Lansine Diabate által 1997-ben előadott „Sunjara eposz", szerzőtársakkal közreadott, etalonnak minősülő változat dokumentációban (1995) érinti. De e sajátos történelmi-társadalmi „hagyomány-jelenségkört" további ismeretekkel és kérdésfeltevésekkel bővítve újra körbe járja (lásd későbbi fontos írásait és könyvét: Hot Issues – The 1997 Kamabolon Ceremony on Kangaba (Mali), 1998, *International Journal of African Historical Studies* (Boston), 31, 2, 253–278. o.; An Ethnography of the Epic of Sunjata in Kela, in: Ralph A. Austen ed.: *In Search of Sunjata. The Mande Oral Epics as History, Literature and Performance*, 1999, Bloomington, Indiana University Press, 297–311. o.; *Les secrets du Manding: Les récits du sanctuaire Kamabolon de Kangaba (Mali)*, 2002, Leiden, Research School CNWS, 163. o.).

A Kamabolon szertartás kutatásának egy sajátos kiágazása az, amelyik az ugyancsak mande kisugárzású dogon nép hagyományainak nagyjelentőségű feltárója, a 20. század talán legnagyobb francia etnológusa, Marcel Griaule és csapata egy (a dogonokra irányuló széleskörű kutatások mentén inkább csak mellékesen) Kamabolon-ban végzett, és így a Griaule-missziónak tulajdonított terepmunka kísérletéhez kapcsolódik. Az előbb említett tanulmányok közül már az első (Hot Issues, 1998) számba veszi a mandék eme régi hagyományaival kapcsolatos korábbi, elsősorban a Griaule-misszió 1954-ben, illetve előtte zajló, feltáró jellegű, bár annak eredményeit jóval később közreadó tevékenységet (Jules Vidal, publ.: 1924, Germaine Dieterlen, 1954, publ.: 1955, 1959, Claude Meillassoux, 1954, publ.: 1968, Yusuf Tata Cisse, publ.: 1988, 1991, 1994, Seydou Camara, tézis: 1990, Solange de Ganay, terepmunka: 1954, 1975, 1982, könyv: 1995). Majd pedig rámutat egy sor olyan félremagyarázásra (már egyes kifejezések fordítása tekintetében is), amelyek tisztázása mindenképpen szükséges a szentély és hagyománya kapcsán a tisztánlátáshoz (bár egyébként magának a szent helynek az értelmezése és a különféle szokáselemekhez kapcsolódó konkrét „helyek" léte vagy nemléte is figyelmet kíván). Mellesleg a két nem griauleista kutató, C. Meillassoux, illetve S. Camara jobb utakon jár Jansen megítélése szerint: előbbi a hagyomány létrejöttét tekintve a régió politikai szerveződésében jelenlévő szegmentáris jelleget hangsúlyozza, illetve a *fadenya*-t (a féltestvérek közötti rivalizálást) emeli ki, míg utóbbi a hadseregszervezés és a gyászszertartások (ez a dogonoknál is nagy jelentőséggel bír) fontosságára mutat rá e vonatkozásban.

A Griaule-missziónak a kangaba-i hétévenkénti szertartás kapcsán végzett gyűjtő tevékenységét (főleg 1954-ben, illetve S. de Ganay további két helyszíni részvételét 1975, 1982) két további dolgozat (The Mande Magical Mystery Tour – The Mission Griaule in Kangaba (Mali), 2000, *Mande Studies*, No. 2, 97–114. o.; with Beek, Walter E. A. Van: La mission Griaule à Kangaba (Mali), 2000, *Cahiers d'Études Africaines*, XL, 2, pp. 363–375.) helyezi boncasztalra, a szó legteljesebb értelmében. Hiszen az első a már górcső alá vett kérdőjeleket még alaposabban megfogalmazza, míg a második szerzőtárssal készített írás S. de Ganay könyve (*Le sanctuaire Kama blon de Kangaba: mythes, peintures pariétales et cérémonies septennales*, 1995, Éditions Nouvelles du Sud) kapcsán igyekszik kimutatni a Griaule-iskola módszereinek elavultságát, hiányosságait, és jelentik ki végül a szerzők, talán némi túlzással, hogy „S. De Ganay munkája varázslatos mű, de nem Kamabolon vagy a manding kultúra vizsgálata, hanem Marcel Griaule

terepmunka(*módszerének*) története szempontjából, amely rajta hagyta a maga nyomait Mali etnológiáján." Vagyis az azóta igen idős korában elhunyt francia tudós asszony eme munkáját egyszerűen és velősen anomáliának minősítik.

Jansen-nek még ebben a Griaule-iskola kritikájával telt évében megjelent egy könyve viszont a griot-mesterségről, amely azonban címével ellentétben (*The Griot's Craft. An Essay on Oral Tradition and Diplomacy*, 2000, Hamburg, LIT Verlag, 100 old.) nem annak a jeles amerikai kutatónak, Thomas A. Hale-nek nagyjelentőségű monográfiája (*Griots and Griottes. Masters of Words and Music*, 1998, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 400 o.) babérjaira tör, aki a nyugat-afrikai énekmondó– vagy másként bárd – jelenségkörét teljes egészében, történetileg és összefüggéseiben körbejárja, hanem főleg a manding griot alakjára irányítja figyelmét. Foglalkozik a kaszthoz tartozás (*nyamakala*) problémájával, a mesterség elsajátításának folyamatával, igyekszik teljességében feltárni a griot képességeit és tudásának dimenzióit, erkölcsi tartását, szerepét a közösségben. Sőt feltárul a kela-i mester-griot, Lansine Diabate családjának migrációja és eredete is, amely Sirokoro településre irányítja a figyelmet, bizonyítva ezt a tényt egy Jansen által többórás út után megpillantott sírfelirat: *Itt nyugszik a Diabaték őse, Gbre Yiramori, 1355–1432, Sirakoro alapítója 1395-ben*.

Jan Jansen és munkatársai másik két könyvben egy 1996-ban megvalósított csoportos terepmunka anyagát és a rávonatkozó elemzéseket adják közre. A kutatás összefüggésben állt a professzor azon törekvésével, hogy feltárja különféle mande települések történetét. Ez adódott a már korábban említett könyv kapcsán: Naréna esetében, amelynek a Kangabával rivalizáló egykori helyi törzsi királysága, Nankoman kapcsán gazdagon feltárható hagyományok váltak a csoportos kutatómunka nyomán már részben előzőleg ismertté (szerk. CAMARA, Seydou-val: *La geste de Nankoman. Textes sur la fondation de Naréna (Mali)*, 1999, Leiden, University of Leiden, Research School CNWS, 135 o.). A második könyv (*Trois perspectives sur la vie de Nambala Keita (Naréna 1895-1968)*, 2001, Maastricht, Shaker Publishers, 142 o.) esetében csak a kötet második felét kitevő és Jansen által írott terjedelmes áttekintést volt módomban megismerni, a település gyarmatosítás kori történetét tárja fel, természetesen szóbeli ismeretekre is hivatkozva.

Jansen professzor újabb időkben két rangos sorozatnak is a szerkesztője lett: a hollandiai Brillnél indított *African Sources for African History* már a 10. kötet körül jár, de több munka jelent meg a német LIT Verlag gondozásában kiadásra kerülő *Mande Worlds* kereteiben is. Így az egyik tanulmánykötet a négy világrész hősi elbeszéléseinek problematikájához szolgál értékes adalékokkal (Jan Jansen szerk. Henk, M. J. Maier-rel.: *Epic adventures, Heroic Narrative in Oral Performance Traditions of Four Continents,* 2004, Münster, LIT Verlag, 200 o.). A másik mű viszont a nemzetközi afrikai eposzkutatás egyik legjelentősebb tudósa, David C. Conrad ünnepi köszöntését tartalmazza (Jan Jansen szerk. Belcher, Stephen P.-vel, N'daou, Mohamed-del: *Mande Mansa – Essays in Honor of David C. Conrad*, Münster – Hamburg, 2008, Lit Verlag, 240 o.).

Jansennek egy saját munkája is napvilágot látott a Brillnél vezetett sorozatban, amely egy újabb, jeles griot-tal készült beszélgetéssorozatot tartalmaz a 20. századi mande történelemről és társadalomról, mégpedig mintegy kiegészítve, ezúttal afrikai szemmel a már részben eddig is tudottakat, és ezzel a napjainkban oly népszerű afrocentrizmus témájához nyújtva megfontolandó és „reális" új tényanyagokat. A beszélgetések (Jan Jansen szerk. Diarra, Mountaga-val: *Entretiens avec Bala Kanté: une chronique du Manding du XXème siècle*, 2006, Leiden, Brill, x +154 old. ASAH, No. 8.) kitérnek a hagyományos helyi életre (a kovács mesterségére és szerepére a helyi életben, a körülmetélésre, a családi rítusokra, a hagyományos földművelésre vagy a házasságokra és gyászünnepségekre), de a történelmi dimenziójú eseményekre (a fehérek korszakára vagy a nagy mande szabadsághős, Samori Touré küzdelmeire) is.

Ha már szó került Samori Touréról, érdemes megemlíteni, hogy az egyébként gazdag szakirodalommal övezett mande történelmi figura kapcsán Jansen további fontos kritikai elemzésekkel bővítette ismereteinket, részben pl. Kangaba helye Samori küzdelmeiben, vagy Samori az afrikai és főleg a mande hősepikában (Samori Touré et la chute de l'État de Kangaba (1880-1888), *Études Maliennes*, 2000, Vol. 53, 29–45. o.; A Critical note on „The Epic of Samori Toure", *History in Africa*, 2002, 29, 219–229. o.; The Adventures of the 'Epic of Samori' in 20th-century Mande Oral Tradition, in: I. m., *Epic adventures,* 71–80. o.)

Újabban egy ugyan mande, de már nem hősepikai vonatkozású témakör is a kutató asztalára került. Már 2005-ben megjelent egy hosszabb tanulmánya (Formalized education in sand divination: a report from the Mande mountains, *Mande Studies*, 2005, No. 7, 147–172. o.) a mande népcsoport ún. föld-jóslásáról (ang. *geomancy* / fr. *géomancie*), amely alapvetően a homokba írott szimpla és kettős vonalak 8-as, 16-os csoportjából indul ki, és minden konfigurációhoz bizonyos jövendölési konstellációk kapcsolódnak. Végeredményét tekintve sokban rokon a jorubák Ifá-jóslásával, amelyet e nigériai nép jósai viszont kauri kagylókkal végeznek (lásd ismertetését: B. Sz.: Az Ifá-jóslás költészete, 1986, *Helikon*, No. 3–4, pp. 493–499. o.). Jansen utóbb önálló könyvben és terjedelmes folyóiratokban publikált tanulmányokban (Framing Divination: a Mande Divination Expert and the Occult Economy, *Africa*, 2009, 79, pp. 110–127. o.; *La géomancie des Monts Mandingues. L'art de lire l'avenir dans le sable*, 2009, Bamako, Éditions Yeelen, 103 pp.; Education arithmétique sour forme d'apprendissage. La géomancie des Monts Mandingues, *Cahiers d'Études africaines*, 2011, 51, 1, 201, pp. 9–49. o.) teszi közzé gyűjtési eredményeit, különféle figurákat leírva, és értelmezésüket megadva. Érdekes, hogy figyelme azonban komparatív jelleggel nem terjed túl saját anyagán, jóllehet rokon vonást mutató más afrikai jósló szokások igen nagy számban ismertek napjainkra. És maga a földjóslás is a Jansen által egyébként jól ismert régi műben, Ibn Khaldun már idézett 14. századi forrásmunkájában is részletes magyarázatokat magába foglaló leírással szerepel (*Al-Muqaddima*, F. Rosenthal ang. ford., 1958, I. kötet, 226–234).

Visszatérve a kutatói fővonalra, említenünk kell, hogy további számos figyelemreméltó dolgozat került ki Jan Jansen kezéből a Szungyata eposz tematikája kapcsán. Egyik érdekes felvetése, hogy a Szungyata hagyományban a maszk táncok is helyet kapnak: így már Ibn Battuta leírásában (1352-re utalva) a Szungyata leszármazott uralkodót maszkos előadók dicsőítik. Fakoli, a nagy király egyik fő emberének, a kovácsok ősének hagyományos megjelenítése viszont összekapcsolódik a Komo beavatási vallási társaság híres maszkjaival. De például a neves író, Camara Laye első (életrajzi) regényében is felbukkan az apai ház megjelenítésekor az oroszlán király maszkjának (*Diara – Jara – Jata*, lásd: *Mari-Jata*) emléke, amelyet Jansennek egy faluban átélt élménye is megerősít. Massakoroma faluban egy idős Keita asszony (vagyis Szungyata-leszármazott) gyászünnepségén ugyanis a szeme elé tárul az oroszlán maszkos tánc (Masking Sunjata: A Hermeneutical Critique, 2000, *History in Africa,* Vol. 27, 131–141. o.). Egy másik tanulmányában viszont egy igen részletes, tanulságos terepmunka beszámolót kapunk a Kamabolon szertartás-sorozat vagy rítus öt napjáról (The Sunjata Epic. The Ultimate Version, *Research in African Literatures*, 2001, 32, 1, 14–46. o.), amelyben feltárul a hagyományok (a folklór!) életének valósága. Egyedülálló alkalmakat jelentenek mind a meghívott helybeliek, mind a gyűjtő számára az ún. főpróbák, amelyeken a későbbi ünnep „előadás-részei" szólalnak meg. Illetve különös meglepetéssel szolgál a negyedik csütörtöki napon a délutántól hajnalig zajló énekes recitátumok sorozata, ugyanis azok megjelenítésének rögtönzésszerű módja egyfajta tervszerűtlen káoszt sugall. Lényegében azonban az ünnepi rítus szabályainak megfelelően nem a különféle énekek,

üdvözlések, imák, dicsérő énekek, genealógiák, s maga a Szungyata eposz teljességre törekvő megszólaltatása a lényeg, hanem egyfajta rituális atmoszféra fenntartása, amelynek a következménye, hogy magából a mérvadó változatnak tekintett eposzból is csak néhány hosszabb részlet hangzik el, nem az egész folyamatosan. Jóllehet az éppen a „legutóbbi változatnak" lenne tekintendő, ugyanakkor az államalapító nagy király dicsérője (*Sunjata fasa*), illetve néhány más ének és ima számtalanszor megszólal, részben Lansine Diabate, illetve számos más griot előadásában.

Jansen elemzéseiből, gyűjtési adalékaiból, okadatolásából ugyanakkor mind világosabban fény derül arra, hogy az élő Szungyata eposzt mind jobban áthatja a moszlim (lásd a Mohamed életére vonatkozó betéteket) és a keresztény (lásd pl. az Ádám és Éva történetének megjelenítését) mítoszvilág. Így Jansen munkáit lapozva óhatatlanul felmerül a kérdés: vajon mi marad meg egyáltalán az eredeti epikai történetből, illetve a korábban fényre hozott változatokban még a mohamedán és a keresztény vallástörténettől érintetlen, erőteljesen pre-iszlám vonásokkal rendelkező mande hagyományvilágból. Mindemellett nem véletlen, hogy Jansen egy tanulmányában a mekkai zarándoklatoknak a mande szóhagyományokban való lecsapódását veszi számba (Narratives on Pilgrimages to Mecca: Beauty versus History in Mande Oral Tradition, in: Toyin Falola – Christian Jennings eds.: *Sources and Methods in African History: Spoken, Written, Unearthed*, 2003, Rochester, Rochester University Press, pp. 249–267.). Különösképpen, hiszen a nagy államalapító utódai közül többen is mekkai zarándoklatra indulva megláthatták a szent fekete Ka'aba követ. Szungyata legkiemelkedőbb leszármazottjának (Mansa Musa) pedig azért maradt fenn többek között az emléke, mert oda-vissza útján marékkal szórta az aranyat.

Jansen egy újabb dolgozatában (Les griots de Kéla: des paroles qu'on devrait entendre, *Africultures*, no. 61: Griot réel, griot rêvé, 2004, 23–36. o.) a griot társadalomban betöltött szerepét járja körül, amely nem egyszerűen speciális kasztszerű státuszukban ölt testet, de ők szólaltatják meg a gyászszertartásokon vagy a kiemelkedő események alkalmával a Szungyatát és leszármazottait köszöntő dicsérőénekeket, az eposz megőrzésével pedig a mandék történelmi tudatának forrásával szolgálnak. Sajátos jelleget ad a dolognak a vezetéknevek szerepe, amelyek a mande falvakban nem oly számosak. Kangabában például a lakosok 90%-a mintegy 20 vezetéknevet használ. Kelában kb. 1000 lakos él, ebből a griot kaszt lélekszáma kb. 200, akik összesen három vezetéknevet (Diabaté, Kamissoko, Diawara) bírnak. Jansen másik írásában (The Intimacy of Belonging: Literacy and the Experience of Sunjata in Mali, *History in Africa*, 2011, Vol. 38, 103–122. o.) viszont feltárja azt a sajátos fordulatot, mozgalmat, amelynek során a környéken minden tegnapi és mai család igyekszik a nagy király környezetében vagy a nem sokkal későbbiekben (14. század) élt ősökhöz kötni leszármazását. Bár az eposz sugallta történelem a szigorúbb történészek szerint csak „egy mítosz", hiszen Ibn Khaldon jó száz évvel későbbi genealógiáján (13. sz. vége, 14. sz. eleje), illetve Ibn Battuta 1352-es látogatásának leírásán kívül semmilyen írott forrás Szungyata (vélhetően 1255-ben halt meg) és közvetlen utódai létezéséről nem áll rendelkezésre. Ennek ellenére a Szungyata-történet, amelyet Niane nevezetes könyve (1960) előtt is már a francia történészek feltárásai alapján a francia adminisztráció folyamatosan sugallt (az európai múlt-tudat mintájára) az oktatásban is, mind inkább a Mali-beli mande népek történeti tudatának fő forrásává vált és válik. Nem véletlenül, hiszen így számukra is megteremtődik egy meghittségen alapuló hovatartozás, mégpedig egy igen régi korhoz (13–14. század) való „történelmi" kötődés formájában.

A kutató e tanulmányában egyébként foglalkozik a mande eredettudat egy újabb (bár sokak által igen kérdésesnek tartott) forrásával is. Az először Youssouf Tata Cisse által a kilencvenes évek fordulóján, ugyan nem a griot kaszttól, hanem egy másik

hagyománycsoport őrzői, a vadászok köréből rögzített szöveget, amely rövid úton (D. T. Niane közreműködésével) a mande népek 44 pontos alapszabályává (alkotmányává) minősült. Bár hatalmas vitákat kiváltva (guineai tradicionalisták köréből) kerekedett a frissen létrejött Nko írásbeliséggel összekapcsolódva egy másik változat is, mégpedig Kurukanfugan nevű helyhez (két km északra Kangabától) kötődve, az első 1222-re, a második 1936-ra datálva. Utóbbihoz ráadásul az a hagyomány kapcsolódik még, hogy a nevezetes „alapszabályt" a megjelölt helyen maga Szungyata mondta el. A szöveg, amelyet ma az afrikaiak elsősorban az emberiség első alkotmányának minősítenek, és amelyet az UNESCO is magáévá tett, kétségkívül figyelemre méltó elemeket tartalmaz, mint pl. a decentralizáció, a helyi demokrácia, a környezetvédelem, a feminizmus, az emberi jogok, a kulturális különbözőség vagy a hadsereget fenntartó állam. (E témával mindenképpen részletesebben is érdemes volna foglalkozni a hazai afrikanisztikának is!)

Jansen professzor azok közé tartozik, akik értékelik és fontosnak tartják ugyanakkor az élő folklór megismertetését. Így nem véletlen, hogy gyűjtési anyagából három CD-lemezt is közreadott (*An Bè Kelen | We Are One – Griot Music from Mali*, recordings and liner notes by Jan Jansen, 1994, Leiden, PAN-records CD2015; *Bonya | Respect – Griot Music from Mali II*, recordings and liner notes by Jan Jansen, 1997, Leiden, PAN records CD2059; avec John W. Johnson: *Siramori Diabate – Griot Music from Mali #3*, recordings and liner notes by Jan Jansen, 2002, Leiden, PAN records CD2104,). Sőt, egy olyan DVD is napvilágot látott munkálatai nyomán, amelyen hangzó anyagok mellett írásművek digitalizálásai is szerepelnek (*Mali: L'Epopée de Soundjata. Verba Africana Series – Video Documentation and Digital Materials* 3, 2010, Leiden, Leiden University (DVD).

Nem véletlenül említettük ezeknek a felvételeknek a létezését, mivel az utolsónak felsorolt DVD (az interneten is megtalálható) a Szungyata-témakör kutatásának egy újabb fontos lépését jelenti. Hiszen Jansen kolléga 2007 januárjában az (egyébként rövidesen, júniusban 83 éves korában elhunyt) *kumatigui*, vagyis mester-griot, Lansine Diabaté egy élő előadását (nem csekély próbálkozások és engedélykérések nyomán) filmre vehette. A DVD-n Jansen számos korábbi munkája és könyve mellett természetesen a felvett „recitátum" videója is megtalálható, mégpedig franciául feliratozva. E felvétel egyébként azt jelenti, hogy a nemzetközileg jól ismert és gyakorta emlegetett, Szungyatát és történetét megmintázó művészfilm (*Keita! Egy griot hangja*, filmdráma, 1995, rendezte: Dani Kouyaté, főszerepben: Soutigui Kouyaté) mellé immár egy autentikus előadást magába foglaló filmfelvétel is felsorakozott. A kutató egy még újabb írásában ('Copy Debts'? Towards a Cultural Model for Researchers' Accountability in an Age of Web Democracy, *Oral Tradition*, 2012, Vol. 27, No. 2, pp. 351–362.) egyébként a felvétel megszületésének sajátos körülményeit tárja fel, benne (napjaink társadalmi átalakulásainak fényében) a szerzői jog, az orális mű birtoklása és a sajátos „példány-tartozás" problematikáját is felveti.

Mintegy tucatnyi további, kíváncsiságunkat felkeltő tanulmányról van tudomásunk holland kollégánk munkásságából, azonban ezekhez még nem jutottunk hozzá. Úgy véljük azonban, az eddigi ismertetések mindezek sajnálatos hiányában is mértéket adnak mind Jan Jansen tudományos törekvéseiről, mind arról a mondhatni „új világról", amely eme új törekvések nyomán a szemünk elé tárul Afrika szájhagyományairól, az élő eposz kutatásának immár az értelmezések erdejébe vezető legfrissebben kitaposott ösvényeiről.

Bár írásunkat elsősorban ismertetésnek, nem kritikának szánjuk, néhány felmerülő gondolatot mégiscsak szeretnék itt megfogalmazni. Jan Jansen igen ökonomikusan veszi sorba, dolgozza ki, járja körül vállalt kutatási témája minden lehetséges részkérdését.

Ugyanakkor, széleskörű tájékozottsága mellett vagy ellenére, meglepő módon, nem él mindig adódó összevetési lehetőségekkel. A fiatalabb testvér (*younger brother*) igen alapos elemzése közben nem merül fel benne pl. egy általa is jól ismert új-zélandi származású, de az USA-ban tevékenykedő kiváló tudós (mellesleg a mande csoportba tartozó kurankó szájhagyományokat kutatja, sőt, egy dolgozatában a Szungyata kuranko változatára is részletesen kitér) kapcsolódó munkáját szemügyre vegye (Jackson, Michael: Ambivalence and the Last-Born: Birth-Order Position in Convention and Myth, *Man*, New Series, 1978, Vol. 13, No. 3 Sep, pp. 341–361.). De még triviálisabbnak tűnik annak a párhuzamnak a lehetősége, miszerint a világ népmese kincsében számtalanszor bukkan fel az, hogy mindig a fiatalabb (a legkisebb) testvér győzedelmeskedik, felel meg a próbáratevés feltételeinek, és lesz belőle a királykisasszony kezét elnyerő új király. Hasonló módon merül fel bennünk, vajon miért nem utal Jansen arra, hogy a szakirodalom szerint számos helyen létezett (létezik?) Kamabolonhoz hasonló szentély Afrikában, Maliban és persze a mandék lakta vidékeken is (vélhetően hasonló, történelmi identitástudat megteremtése céljából).

Utolsó két megjegyzésünk közül az első még a holland kutató munkásságára vonatkozik, mégpedig most egy folklorista szájából: vajon nem volna-e célszerű a Kela-griotok minden szövegét kellő elemzésekkel összekapcsolva egy kötetbe gyűjteni (esetleg kísérletet téve arra, hogy a már tudatosodott, de még rögzíteni nem sikerült műformák is szalagra és átírásra kerüljenek)? Hiszen az elmúlt évtizedek publikációit lapozva azt látjuk, hogy mindinkább az értelmezések tengerébe veszünk el, ugyanakkor (nem ritkán) az értelmezések alapjául szolgáló dokumentáció nem válik hozzáférhetővé.

A másik felvetésünk már messze túlvezet a Jansen-problematikán: vajon a rendelkezésre álló Szungyata-változatok (a korai lejegyzések is, akár ha töredékesek) alapján nem volna-e célszerű kihámozni a korai iszlám történetiség, illetve az iszlám és keresztény mítoszok hálójából az eredeti mande (valós vagy fiktív) történelmet és kultúrát, mi több, a nyugat-afrikai nép saját folklórját a saját nyelvi-stilisztikai és formai-műfaji sajátosságaival együtt? Hiszen Jan Jansen ugyan végig hangsúlyozza a kela-i griot-ok tekintélyt sugárzó, mintaadó eposz-változatának meghatározó szerepét, ugyanakkor azt kell látnunk, hogy éppen ez a jelentős helyen és formában hét évente (legalábbis a főpróbákon teljes egészében) elhangzó „mande epopeia" mindinkább telítődik, lényegében témaidegen módon, bibliai és Koránt, a profétát és leszármazottait (fel)idéző történetekkel. Jóllehet, egyébként az eposzok mindenkori megszólaltatásának, a világ számos helyéről ismert „alkalmi rögtönzéses" tulajdonságának megfelelően.

Befejezésül összefoglalóan csak annyit: Jansen professzor, mint említettük, elsősorban történésznek vallja magát, munkáiban azonban jelentős mértékben néprajzi / etnológiai / kulturális antropológiai jellegű módszertani megoldásokkal is operál. Mondhatni a Clifford Gertz megfogalmazta *értelmezés* (sűrű leírások felfejtése) vonalán halad, hiszen a Szungyata eposz kapcsán a történelmi összefüggések feltárása mellett kutatómunkája elsősorban a szövegben benne rejlő, az azt létrehozó társadalom és produkciója közötti (szoros) összefüggések (kontextus) feltárására irányul. De írásműveit áttekintve azt kell mondanunk, munkássága ugyanakkor jócskán tartalmaz olyan megjegyzéseket (műfajelméleti, formai vagy nyelvészeti mikro elemzéseket) is, amelyek a folklorisztika körébe tartoznak. Végül is, kritikai megjegyzéseink mellett és ellenére állíthatjuk ezt, olyan komplex szemléletmód fedezhető fel dolgozataiban, könyveiben, amely egyképpen a kutatott terület mélyebb megismerésére törekvő, vagyis teljes mértékben korszerű tudományosság jegyeit viseli magán.